

**Venemaa ajaloo-propaganda
aastatel 2004–2009**

Varssavi, august 2009

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS	3
2. TEKKELOGU	5
3. TEOSTAMISMEETODID JA -VORMID	7
4. ESIMENE VENEMAA AJALOOKAMPAANIA: 2004–2005	9
5. VENEMAA AJALOOPROPAGANDA INSTITUTSIONAALNE JA ÕIGUSLIK MÕÕDE	15
6. VENE VÕIMUDE REPRESSIOONID SÕLTUMATUTE UURIMISKESKUSTE SUHTES	18
7. FILM VENEMAA AJALOOPROPAGANDA TEENISTUSES	19
8. TEINE VENEMAA AJALOOKAMPAANIA: 2009	22

1. SISSEJUHATUS

Ajaloopropaganda, mida ei tohi segamini ajada ajaloopoliitikaga, on oluline mõõde Venemaa püüdlustes saavutada maailmavalitseja staatus. Sellest lähtuvalt tuleb tõlgendada asjaolu, et Venemaa kõrged riigiametnikud eitavad Jossif Stalini kaasvastutust Teise maailmasõja puhkemises ja Balti riikide okupeerimises NSVLi poolt ning Punaarmee osalust Varssavi ülestõusus. Moskva kaasotsustamise aluseks rahvusvahelise korra üle peaks täna olema „NSVLi otsustav panus võidus Kolmanda Reichi üle” 64 aastat tagasi¹ ning Moskva sajanditepikkune ülemvõim Vene aladel. Eriline on Vene võimude seisukoht Katõni massimõrva suhtes. Ühelt poolt on see nii seetõttu, et NKVD kuritööd ei ole ametlikult ümber lükatud, teisalt jälle keeldub Vene Föderatsiooni sõjaväeprokuratuur läbi viimast juurdlust selle kuriteo süüdlaste suhtes, valitsuse ja piirkondlike omavalitsuste esindajate tasandil toimub aga perioodiliselt NSVLi vastutuse eitamine Poola ohvitseride massilises mahalaskmises 1940. aastal või selle relativiseerimine. Venemaa juhtide suust kuulub samuti sõnu Ukraina riigi tehislikkuse kohta ning nõudeid Kiievi-Vene pärandi suhtes, mis peab põhjendama Venemaa kaasotsustamisõigust Ukraina ning teiste SRÜ lääneosa riikide välispoliitikas.

Demokraatlike vabaduste piiramise tingimustes Venemaal pärast 2000. aastat, riikliku kontrolli ülevõtmise tingimustes massiteabevahendite üle ja isikukultuse tingimustes on Vene võimuesindajate, eriti Vladimir Putini väljaütlemised kohe eliidi, pressi, televisiooni, artistide ning koguni teadlaste teravdatud tähelepanu all. Teise maailmasõja lõppemise 60. aastapäeva pidustuste ajal 2005. aastal ning selle puhkemise 70. aastapäeva tähistamisel 2009. aastal võtsid Venemaa poliitikute avaldused ning ajakirjanike ja ekspertide ajalooteemalised publikatsioonid propagandakampaaniate kuju, mis puudutasid muu hulgas Poolat. Isegi kui need ei olnud ega ole Kremli formaalsete poliitiliste otsuste tulemus, ei ole kahtlust, et üks lause Vladimir Putinilt oleks teinud neile lõpu.

Vene võimude seisukoht ajaloolistes küsimustes on äärmuslikus vastuolus tõega, millest on teadlik enamik venemaalasi. Õiguslike ja füüsiliste repressioonide tingimustes isikute suhtes, kellel on julgust Kremli poliitikale vastu seista, julgevad aga mineviku

¹ Nõukogude ja vene historiograafias ja kirjanduses kasutatakse NSVLi ja Saksamaa vahelise sõja (1941–1945) määramiseks eraldi terminit Suur Isamaasõda (*Velikaja Otetšestvennaja voina*). Esmakordselt kasutas seda Jossif Stalin oma 3. juuli 1941. aasta raadioesinemises, milles kutsus NSVLi koosseisu kuuluvaid rahvaid üles patriotismile. Antud termin ei seostu NSVLi sõdadega muude riikidega ajavahemikus 1939–1945.

ametlikku tõlgendust ümber lükata vaid üksikud. Seega tuleb ajaloo-propagandat vaadelda ka demokraatliku transformatsiooni perspektiivi ja kodanikuühiskonna sünni kontekstis Venemaal. Ei ole juhus, et dissidentide kogukond koondus ja arenes NSVLis XX sajandi ajalugu uurivate keskuste ümber, pannes aluse ühendusele Memorial². Olles provotseeritud ajaloo-teemalistest meediakampaaniatest, on tavaliste venelaste ning samuti osa ukrainlaste ja valgevenelaste vaenulikkus ja põlgus suunatud Kesk- ja Ida-Euroopa rahvaste vastu, kes on totalitarismi hüljanud ning edukalt liitunud demokraatlike lääneriikide ühendusega. Selliste kampaaniate kavatsus on seega ühiskondliku sümpaatia kasvatamine ebademokraatliku valitsemisvormi vastu ning läänelike väärtuste ärapõlgamine.

Venemaa esindajate seisukohti ajaloolistes küsimustes ei ole võimalik vaadelda lahus Moskva tegevusest rahvusvahelisel arenil, nt ühepoolsest väljumisest Euroopa tavarelvastuse piiramise lepingust 2007. aasta detsembris, Gruusia-vastasest agressioonist 2008. aasta augustis ega gaasitarnete katkestamisest Ukraina territooriumi kaudu käesoleva aasta jaanuaris. Tänapäeva Vene ajaloo-propaganda mobiliseerib ühiskondlikku toetust ja tekitab ümbritseva suhtes agressiivse käitumise lubamise tunde.

Niisiis ei tuleks Venemaa ajaloo-propagandat käsitleda üksnes teadusuuringute teemana. See peab muutuma ohu taashindamise elemendiks NATO ja selle liikmesriikides – eriti Kesk-Euroopas. Käesolevas analüüsis on juhtival kohal Poola – üks paljudest, kuid tuleb siiski meele pida, et just konflikt Poolaga pani alguse praegusele Venemaa ajaloo-propagandale. Teiseks, käesoleva aasta suvel viis Venemaa läbi uue meediakampaania, milles domineeris Poola-vastane toon, üritades ennetada rahvusvaheliste diskussioonide lainet NSVLi kaasvastutuse kohta Teise maailmasõja puhkemise eest, mis kaasnes 1. septembri 1939. aasta ümmarguse aastapäeva pidustustega Gdańskis mõnekümne riigi esindajate osavõtul.

Selle kampaania idee autorite püüe on, et süüdistused Poola aadressil, muu hulgas liidu sõlmimises Hitleriga, ning V. Putini samaaegne viibimine Gdańskis peavad tugevdama jagunemist Poola poliitilisel arenil. Poola Vabariigi presidendi või Õiguse ja Õigluse poliitikute võimalikku kaasamist ajaloo-teemalisse diskussiooni Venemaa vahetalitajatega,

² Üleriigiline ajaloo- ja haridusühendus Memorial tegeleb ajaloo uurimise ja teabe propageerimisega nõukogude repressioonide kohta, samuti inimõiguste kaitsega endistes NSVLi vabariikides. Selle asutajaiks 29. jaanuaril 1989. aastal olid teiste hulgas Andrei Sahharov, Jevgeni Jevtušenko ja Andrei Voznessenski. Peale Venemaa on Memorialil osakonnad Ukrainas, Lätis, Leedus, Kasahstanis, Gruusias ja Saksamaal. Memorialil on oma arhiiv ja raamatukogu, see korraldab näitusi ja konverentse ning annab välja raamatuid ja ajakirju. Olulise osa Memoriali tegevusest moodustab Poola Vabariigi kodanike suhtes toime pandud repressioonide ajaloo uurimine. Selleks on muu hulgas valitud Poola komisjon, mille koordinaator on Aleksandr Gurjanov.

mida Poola Vabariigi president ja Poola suurim opositsioonipartei otsustavalt propageerivad, võidakse seejärel ära kasutada Euro-Atlandi integratsiooniprotsessi kompromiteerimiseks endisel NSVLi territooriumil mitte ainult teatud Euroopa riikide valitsuste silmis, kes tavapäraselt Moskvaga soojades suhetes on, vaid eeskätt NSVLi lagunemisel tekkinud riikide elanike silmis.

Just seda kinnistunud arusaama venelaste, samuti osa ukrainlaste, valgevenelaste ning Balti riikide venekeelse vähemuse mõtlemises, et Kesk-Euroopa rahvad on vaenulikult meelestatud kõige suhtes, mis on seotud vene ja idaslaavi traditsiooni ja kultuuriga, tuleb pidada Venemaal riigivõimuesindajate osavõtul toimuva meediakampaania autorite kõige ohtlikumaks ja potentsiaalselt tõhusaks mõjutuskatseks. See katse võib õnnestuda, sest Venemaa kirjandus, ajakirjandus, televisioon ja õpikud on kõigile kättesaadavad Valgevenes, Ukraina ida- ja lõunaosas ning Läti ja Eesti venekeelses keskkonnas ning neid usaldatakse. Veendumuse süvendamine välismaailma vaenulikkuse kohta Venemaa ja venelaste suhtes võib šovinistlike ja neofašistlike organisatsioonide pretsedenditu populaarsuse tingimustes Vene Föderatsioonis kaasa tuua tagajärgi³. Suurvene agressiivse natsionalismi kasv, isegi kui see ei ole tahtlik, on Venemaa praeguse ajaloo-propaganda kõige ohtlikum vili mitte ainult Poola, vaid kogu Euro-Atlandi ühenduse vaatevinklist, kuna see võib kajastada Venemaa välis- ja kaitsepoliitika arengus lähimate aastakümnete skaalal⁴.

2. TEKKELOO

Ajaloo-propaganda on Vene Föderatsiooni poliitilise doktriini oluline element. Vladimir Putini presidentuuri ajal (2000–2008) muutus Mihhail Pokrovski ütlus, et ajalugu on tagantjärele tehtav poliitika, praktikas Vene võimude deviisiks⁵. Venemaa praeguse ajaloo-propaganda allikaid tuleks otsida kaudselt 1990. aastate kriisist, otseselt aga 2004. aastast. NSVLi lagunemisega kaotas Venemaa valitseja staatuse, multietniline ja üheteistkümne ajavööndi aladele laialipillutatud vene kogukond aga sideme tunnetuse, mida

³ Venemaa neonatside arvuks hinnatakse 70 000–90 000, mis tähendab, et iga teine neonats maailmas elab Venemaal.

⁴ M. A. Smith „The Politicisation of History in the Russian Federation”. – Russian Series 08/16, May 2008, Defence Academy of the United Kingdom.

⁵ Mihhail Pokrovski (1868–1932) – ajaloolane, marksist, NSVL Teaduste Akadeemia liige. Aastatel 1918–1932 vastutas valitsuse hariduspoliitika eest. Juhtis ka nõukogude arhiivide tööd. Marksistliku historiograafia põhiteoste ja õpikute autor.

pakkus kommunistlik ideoloogia. Suur majanduslangus 1990-ndatel oli venelastele võrreldav 1920. aastate lõpus Saksamaad tabanud suure kriisiga. Kõigist nende kahe sündmuse vahelistest erinevustest hoolimata ühendab neid üldine kogemus ja veendumus välise kuritöö olemasolus.

Vladimir Putin tuli võimule 2000. aastal riigi edasise allakäigu peatamise loosungi all. Eksistentsiaalse ohu tunnetamisel oli venelaste jaoks oma sisemõõde (Tšetšeenia separatism, Vene Föderatsiooni regioonide suveräänsuspüüded) ja välismõõde (lääne väidetav ekspansioon NATO laienemise näol endisele NSVLi satelliiterritooriumile 1999. aastal, ELi ja NATO laienemine endise NSVLi territooriumile 2004. aastal ning kartus laienemise eest tulevikus Venemaa aladele). Nendele väljakutsetele vastas Kreml suurriikliku ideega, et ühelt poolt liita enda ümber Venemaa elanikke ning teiselt poolt takistada endistel nõukogude kolooniatel Euroopa integratsiooniprotsessiga ühinemast. Sellistes seatud tingimustes omandas riigi rahvusvahelise positsiooni ülesehitamise ja venelaste uue rahvusliku enesemääratluse loomise programm agressiivse ja revisionistliku iseloomu⁶. Moskva hakkas üritama külma sõja järgse korra vääraks tunnistamist ka ajaloo tõlgendamise mõõtmes. Äärmuslikes vormides muutus Kremli ajaloo-propaganda endisaegse nõukogude kaitsepoliitika versiooniks, mille küsimärgi alla seadmine oleks väidetavalt viinud „kõigi NSVLi osalusel langetatud otsuste ja tema allkirjade vääraks tunnistamiseni rahvusvahelistel võtmedokumentidel”⁷.

Venemaa praeguse ajaloo-propaganda katalüsaatoriks said kaks 2004. aastal aset leidnud sündmust. Esimene neist oli Varssavi ülestõusu puhkemise 60. aastapäevale pühendatud rahvusvahelised pidustused Poola pealinnas⁸, teine aga oranž revolutsioon Ukrainas. Vene võimude ja pressi reaktsiooni diskussioonile NSVLi rollist Teise maailmasõja

⁶ Rohkem selle teema kohta vt muu hulgas: Briti parlamendi alamkoja kaitsekomisjoni 10. juuli 2009. aasta raport „Russia: a new confrontation?”, lk 5–9; E. Lucas „Uus külm sõda”. Varssavi, 2008; J. Sherr „Russia and the West: A Reassessment”. – Shrivensham Papers No. 6, January 2008, Defence Academy of the United Kingdom; D. Trenin „Russia’s Threat Perception and Strategic Posture”: „Russian Security Strategy under Putin: U.S. and Russian Perspectives”, R. Craig Nation (ed.), Strategic Studies Institute of the U.S. Army War College, November 2007, lk 35–37; A. Zagorski „Moscow Seeks to Renegotiate Relations with the West”. – Russian Analytical Digest No. 26, 4 September 2007, lk 2–5, Center for Security Studies, ETH Zurich – Forschungstelle Osteuropa, Bremen; E. Rumer, A. Stent „Russia and the West”. – Survival vol. 51 No. 2, April–May 2009, lk 91–104.

⁷ Prof Natalja Narotšnitskaja arvamus – vene ajaloolane, politoloog, Riigiduumaa saadik aastatel 2003–2007 Vladimir Žirinovski šovinistliku Venemaa Liberaaldemokraatliku Partei ridadest. Juhib riiklikku demokraatia ja koostöö instituuti. 2009. aasta mais valiti Vene Föderatsiooni presidendi juures moodustatud Venemaa huvide kahjuks ajaloo võltsimise vastu tegutsemise komisjoni.

⁸ „Poola-vastane ajalookampaania kui uue riikliku ideoloogia element ja poliitiline tehnoloogia”. Idauringute keskuse aruanne. Varssavi, aprill 2005, lk 3–4.

käigus ning Venemaa positsioonist SRÜ territooriumil võimendasid ettevalmistused Moskvas toimuvaks natsismi üle saavutatud võidu 60. aastapäeva tähistamiseks. See oli mõeldud president V. Putini poliitika tõhususe demonstratsioonina, mis püüdis Venemaale maailma valitseja staatuse tagasiandmise poole. Putini Venemaa asutamise müüdi ümberlukkamist praeguste Varssavi võimude poolt nii äreval hetkel käsitas Kreml väljakutsena. Varssavi ülestõusu puhkemise 60. aastapäeva tähistamine ning Poola roll valimiste võltsimise katse tõkestamises Ukrainas ei jätnud mõjutamata Poola-vastase Venemaa ajaloopropaganda arengut ning võis 2005. aastal olla ajendiks otsuse langetamisele uue Venemaa riikliku püha – rahvusliku ühtsuse päeva – kehtestamiseks „Moskva vabastamise mälestuseks Poola interventidest (okupantidest) 4. novembril 1612. aastal”.

Venemaa uue ajaloopoliitika tekkelugu tuleks otsida riigi sügava poliitilise ja majandusliku kriisi perioodist Boriss Jeltsini presidentuuri aegadest. Tema järeltulija algatatud ajaloopropaganda põhieesmärk on Vene Föderatsiooni kodanike riigiteadvuse ehitamine suurriikliku idee ümber ning Kremlile soodsa poliitilise kliima loomine suhetes riikidega, mis minevikus kuulusid kommunistlikku blokki.

3. TEOSTAMISMEETODID JA -VORMID

Võtmerolli mängib ajaloopropagandas – nagu mis tahes propagandas – desinformatsioon. Siinkohal kasutatakse klassikalisi tehnikaid: intoksikatsioon (eitamine, faktide moonutamine), manipulatsioon (õigeid teese kasutatakse viisil, mis viib valede järelduste tegemiseni), motiivi või asjaolu modifikatsioon (motiivi või teatud tegevuse põhjuse näitamine nii, et see oleks kasulik ainult ühele poolele) ning interpretatsioon (vastav sõnadevalik, mis tekitab vastuvõtjal positiivseid või negatiivseid assotsiatsioone)⁹.

Venemaa ajaloopropagandat teostatakse praktikas teatud teema sisendamise või moonutamise kaudu juhul, kui see teema on juba varem avalikult tõstatatud. Sel moel käivitatakse selgelt välja joonistatud aluste ja poliitiliste eesmärkidega meediakampaania. Selliste kampaaniate temavalik ei ole kunagi juhuslik. Väga sageli on see seotud päevakorraliste probleemidega Vene Föderatsiooni suhetes oma naabritega.

⁹ Vrd R. Brzeski „Infosõda”. Varssavi, 2006.

Nende kampaaniate skeem hõlmab kolme põhifaasi. Esimeses faasis toimub kampaania käivitamine spetsiaalses ajakirjandusväljaandes, mis on reeglina seotud eriteenistuste või sõjaväekeskonnaga, kus antakse minevikusündmuste tõlgendus või ajalooline kommentaar. Kampaania teises faasis ühinevad infoagentuurid, populaarsed Venemaa ajalehed (sh nn kollane ajakirjandus), internetiportaalid ja televisioon. Sel moel saab algselt tähelepanematutest intsidentidest avalik arutelu. Kampaania sel etapil liituvad harilikult Venemaa publitsistid, poliitikud ja kultuuriinimesed, kampaania käigus aga selgub, et esialgu vaieldavana esitatud ajalooline tõlgendus ei ole Vene ühiskonnas eraldiseisev, vaid reeglina samastab end sellega suurem osa, kui mitte enamik Venemaa avalikust arvamusest. On iseloomulik, et kampaania selles või järgmises faasis ilmuvad lääne pressis, harilikult vasakpoolses või liberaalses, alati artiklid. Peaaegu kõikidel juhtudel väldib ajaloodiskussioon viitamist ajaloolistele allikatele või uusimatele ajaloouringute tulemustele antud valdkonnas. Ajalookampaania kolmandas faasis ilmuvad välja Vene võimu- või riiklike institutsioonide esindajad, kes esitlevad mitmeid kuid väldanud ajaloodebati suhtes võetud ametlikku seisukohta, nentides, et riik ei saa jätta kahe silma vahele „objektiivset ajaloolist tõde” ega väljendada debati „teaduslike” tulemuste suhtes mittemõistmist.

Juhul kui kampaania eesmärk on ajaloodiskussiooni põhiteemast kõrvalekaldumine, on tegemist asendusteema (vastuteema) pealesurumisega, mis on algse teemaga seotud vaid kaudselt või ei ole üldse seotud. Näiteks diskussiooni NSVLi vastutusest Poola ohvitseride massimõrva eest 1940. aastal üritab Vene meedia asendada süüdistustega Poola aadressil 1920. aasta Poola ja bolševike vahelise sõja vangide hukkamise või poolakate osalemise kohta holokaustis. Arutelu NSVLi ja Kolmanda Reichi vahel 23. augustil 1939. aastal sõlmitud pakti tähenduse üle varjutavad Venemaa ajalehed ja televisioon väidetava Poola ja Saksamaa vahelise nõukogudevastase liidu ning Punaarmee Berliini ründamise saboteerimise teemaga Poola põrandaaluste relvajõudude Armia Krajowa ja Państwo Podziemne poolt. Kui esialgne teema seondub arhiividokumentide väljailumisega, kaheldakse nende usaldusväärsuses kohe alguses või eitatakse seda täielikult – sama toimub diskussiooni puhul Katõni massimõrva ja Molotovi-Ribbentropi pakti üle.

Lisaks eksponeerivad Venemaa ajalookampaaniad neid Poola ajaloosündmusi, mis puudutavad Poola ja Ukraina või Poola ja Leedu vahelisi tüliküsimusi. Sellisel juhul on eesmärk kujutada Poolat põlise „röövvalutaja” ja „rahvaste timukana”, kes levitab jõu või

kavalusega katoliiklust „kanoonilisele õigeusu territooriumile”. Sealjuures jäetakse tähelepanuta fakt, et Poola (sealhulgas Teise maailmasõja järgne Poola pagulasvalitsus) heitis imperiaalse paradigma kõrvale ja tunnustas pärast 1991. aastat üheselt Leedu, Ukraina ja Valgevene sõltumatust ja territoriaalset terviklikkust. Venemaa ajalookampaaniate pikaajaline kavatsus on idapoliitikas Poola aktiivsuse pidurdamine ning Poola ja tema idapoolsete partnerite vaheliste suhete komplitseerimine.

Ajaloopropaganda peab toetama Venemaa diplomaatia tegevust, kelle jaoks ajalooküsimused Poola-Vene suhetes kuuluvad delikaatsete teemade hulka. Neid küsimusi vältides põikleb Venemaa kõrvale moraalsest ja õiguslikust vastutusest kommunistlike kuritegude eest, vaatamata sellele, et tunnistas üha avalikumalt NSVLi poliitilist ja ajaloolist pärandit.

Venemaa ajaloopropagandat tehakse suure hulga desinformatsioonitehnikate kasutamise abil. Praktikast toimub see temaatiliste kampaaniate läbiviimise ja Venemaa (ja valitud lääne) massiteabevahendite, sealhulgas interneti laiaulatusliku kasutamise abil. Selles osalevad aktiivselt Vene Föderatsiooni riigivõimu esindajad.

4. ESIMENE VENEMAA AJALOOKAMPAANIA: 2004–2005

Erilist tähelepanu tasub pühendada 2004. aasta teise poole ja 2005. aasta esimese poole sündmustele, kuna praegu, nagu kõik sellele osundab, on tegemist Venemaa tegevusstsenaariumi kordumisega.

2004. aasta suvel hakkasid Venemaa massiteabevahendites üha arvukamalt ilmuma ajalooteemalised publikatsioonid ning ametlikud väljaütlemised. Need omandasid meediakampaania mõõtmed, mis kestis peaaegu aasta. See oli seotud kolme sündmusega. Esiteks, Varssavi ülestõusu puhkemise 60. aastapäevale pühendatud rahvusvahelised pidustused Poola pealinnas. Pidustustel ei osalenud president V. Putin, olles tõenäoliselt provotseeritud peaminister Marek Belka ja välisminister Włodzimierz Cimoszewiczi avalikult väljendatud vabanduse ootamisest Punaarmee passiivsuse eest Armia Krajowa lüüasaamise suhtes¹⁰. Ühtlasi saatis Venemaa juht Armia Krajowa sõduritele kirja, milles andis au Varssavi kangelastele. Diskussioonis, mis toimus mitmete riikide ajalehtede veergudel, NSVLi

_ P. Wroński „Varssavi ülestõus Euroopa ajaloo osana”. 1. august 2008, www.miasta.gazeta.pl/warszawa.

kaasvastutusest ülestõusu nurjumises võttis otsustavalt sõna Venemaa välisministeerium. 4. augustil avaldatud avalduses nimetas see ametkond Poola-poolset vabanduse nõudmist jumalateotuseks¹¹.

Teine Venemaa meediakampaaniale tõukejõudu andev sündmus oli kriis Ukrainas pärast 21. novembri 2004. aasta presidendivalimiste teist vooru. Avaliku vastuseisu tõttu valimistulemuste võltsimise katsele ja rahvusvahelise sekkumise tulemusena toimus kordushääletamine, millest väljus võitjana Viktor Juštšenko – Kremli soositud Viktor Janukovitši konkurent.

Kolmandaks sündmuseks oli natsismi üle saavutatud võidu 60. aastapäeva üleilmne tähistamine Moskvas 9. mail 2005, millele Venemaa propagandakampaania algusest peale allutatud oli.

Alates 2004. aasta teisest poolest kasvas järk-järgult Teise maailmasõja üksikute etappide ajalugu ümber tõlgendavate ajakirjanduspublikatsioonide ja telereportaažide arv, mis olid sihitud ELi liikmeteks saanud või liikmelisust taotlevate riikide vastu. Kampaaniast sai innustust Teise maailmasõja veteranide osavõtul toimunud ümarlaud, mille korraldas juulikuus Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi ametlik häälekandja Krasnaja Zvezda, ning artiklid terrorismi vastu võitlemise osakonna Alfa endiste ametnike kuukirja Spetsnaz Rossii augustinumbris. Need publikatsioonid olid reaktsioon diskussioonile J. Stalini poliitika üle Teise maailmasõja lõppfaasis, mis lõi lõkkele seoses Varssavi ülestõusu puhkemise 60. aastapäevaga. Nimetatud publikatsioonides ja nendega algatatud kampaaniates demonstreeriti Punaarmee tegevuse vabastavat iseloomu, kaheldi Poola sõjategevuses nii okupeeritud riigis kui ka läänes.

Kampaania selle etapi temaatikat ja ajakirjanduslike materjalide metodoloogiat illustreerivaks näiteks võiks olla Natalja Jelissejeva artikkel pealkirjaga „Kes lükkas võidu edasi?“, mis avaldati 17. jaanuaril 2005 Venemaa presidendi nõuniku Gleb Pavlovski juhitud portaalis Strana.ru. Kirjutades Visla-Oderi operatsioonist¹², väitis autor muu hulgas, et nõukogude väed kohtasid Poola natsionalistide ootamatut vastupanu. N. Jelissejeva arvates

¹¹ A. Wawrzycka „Genotsiidi ei olnud, vabandamist ei tule”. – Tydzień na Wschodzie 27(361), 12. august 2004, Idauuringute keskus.

¹² Visla-Oderi operatsioon algas 14. jaanuaril 1945 esimese Ukraina rinde vägede pealetungiga, mida juhtis marssal Ivan Konev, ning moodustas osa Punaarmee talvisest pealetungist. Selle peaesmärk oli Saksa kaitse murdmine 500 km pikkusel Varssavi-Jasło lõigul ning Oderi rindejoonele väljajõudmine lõpliku löögi andmiseks Berliinile.

puutusid nõukogude väed juba 1944. aastal kokku „relvastatud ja aktiivse vastasega – niinimetatud Armia Krajowaga”, mis Saksa okupatsiooni ajal Poolas oli „passiivses konspiratsioonis”. Armia Krajowa lahingutegevus laienes N. Jelissejeva sõnade kohaselt sõjajärgsele perioodile. Ta osundab dokumentidele, mis peaksid tõendama terroristlike rünnakute toimumist Punaarmee vastu Poola territooriumil. Oma arutlusi kokku võttes nentis autor, et praegu on Poolas, Ukraina lääneosas ja Valgevenes tekkinud Armia Krajowa ümber okupantidega võidelnud poola rahva patriootide ja kangelaste oreool. Kuid „Poola iseseisvuse sildi all tegutses Armia Krajowa kuritegelike meetoditega ning selle arsenalis olid terror, mõrvad ja röövimised. Sealjuures oli natsionalistide tegevus suunatud mitte ainult nõukogude vägede vastu, vaid selle tõttu kannatas ka Poola elanikkond”.

Koos rahvusvaheliste 9. mai pidustuste aja lähenemisega Moskvas kasvas ka publikatsioonide arv, nende temaatika aga laienes. Sügisel hakkas ajalookampaanias osalejate tähelepanu keskenduma Katõni massimõrvale. On iseloomulik, et see teema ei äratanud laiemat huvi 2004. aasta augusti algul, mil Moskvasse saabus Rahva Mälu Instituudi delegatsioon eesotsas esimehe Leon Kieresiga, et arutada Vene Föderatsiooni Sõjaväeprokuratuuri 14 aastat väldanud juurdluse tulemusi¹³. Novembris hakkasid 1940. aastal aset leidnud poolakate massimõrva teemal arvamust avaldama mõjukad vene poliitikud, samuti kõrgetel riiklikel ametikohtadel olevad isikud. Stalini vastutust Katõni eest eitas näiteks Mihhail Margelov, Venemaa parlamendi ülemkoja föderatsiooninõukogu väliskomisjoni esimees. Ajalehes Izvestija 10. novembril 2004. aastal avaldatud artiklis nõudis ta kõigepealt poolakatelt vabandamist Józef Piłsudski ja väidetavalt tema välja antud otsuse eest poolakate poolt 1920. aastal vangistatud punaarmeeelaste hukkamise kohta. Tegelikult kaotas Poola vangilaagrites elu 16 000–17 000 Punaarmee sõdurit (mitte aga 80 000, nagu M. Margelov väitis). Nende surma põhjuseks olid hoopis nälg ja nakkushaiguste epideemiad, mitte aga kõrgeimal riiklikul tasandil heaks kiidetud hukkamised. Paljud Poolas vangistuses olnud ning enne ja pärast 1921. aasta Riia lepingu allakirjastamist, mis sisaldas muu hulgas vangide vahetamise kokkulepet, vabadusse lastud punaarmeeelased otsustasid NSVLi mitte naasta. Mõned neist võitlesid avalikult Poola poolel bolševike vastu¹⁴.

Ajaloolise taustaga vaidlusküsimusi Venemaa ja naaberriikide vahelistes suhetes kasutasid Kremli esindajad ära ka uute ELi liikmesriikide emotsionaalse, venevastase

¹³ A. Wawrzycka, *op. cit.*

¹⁴ Z. Karpus „Plennõje zabõtoi voinõ”. – *Nezavissimaja Gazeta*, 19. oktoober 2000.

suhtumise idee propageerimiseks, mis olevat Moskva ja Brüsseli vaheliste suhete halvenemise allikas. Näitena võib tuua Sergei Jastržembski, toonase Venemaa presidendi eriesindaja Euroopa Liidu küsimustes ajalehele *Nezavissimaja Gazeta* 17. novembril 2004 antud intervjuu.

„Katõni-vastast” teemat hakkasid lahtiharutatult esitama keskmise tasandi poliitikud, kes ei olnud presidendi või valitsusega otseselt seotud, nt Kemerovo oblasti kuberner Aman Tulejev (korduvalt, muu hulgas 22. detsembril 2004. aastal *Nezavissimaja Gazeta* veergudel). 2005. aasta jaanuaris ilmus föderaalne julgeolekuteenistuse (FSB) veteranidega seotud ajakirjas *Dossier* intervjuu Riigiduumaa saadiku Viktor Iljuhhiniga¹⁵ pealkirjaga „Katõn Goebbelsi järgi”. V. Iljuhhin väitis selles muu hulgas, et süüdistused NSVLi aadressil poolakate mahalaskmise kohta Katõnis on üksnes „teatud nõukogudevastaste ja venevastaste ringkondade” veendumus. Tema arvates äratub kahtlust süüdistuste aluseks olevate dokumentide ehtsus, st Lavrenti Beria märkmed ja kaks ÜK(b)P KK 5. märtsi 1940. aasta otsust Poola ohvitseride, ametnike, politseinike, maaomanike ja teiste kõrvaldamise kohta. V. Iljuhhini arvates oli Teise maailmasõja ajal dokumentide võltsimisele spetsialiseerunud Briti luure, kes edastas võltsingud oma agentuuri kaudu NSVLi parteiarhiividele.

Mõni päev pärast kõnealuse intervjuu ilmumist kutsusid duumasaadikud V. Iljuhhin, Juli Kvitsinski¹⁶ ja Andrei Saveljev¹⁷ kokku pressikonverentsi, mille käigus taotlesid Katõni hukkamisele antud Venemaa ametliku hinnangu läbivaatamist. Pressikonverentsil demonstreeriti järjekordselt Poola väidetavate nõukogude sõjavangide hukkamise teemat 1920. aasta sõjas, nimetades ohvrite arvuks taas 80 000.

Selle Venemaa 2004–2005. aasta ajalookampanias tõstatatud teema tipphetk oli Vene Föderatsiooni Sõjaväeprokuratuuri 11. märtsi 2005. aasta otsus Katõni juurdluse lõpetamise kohta¹⁸. Venemaa prokurörid ei leidnud alust tunnistada 1940. aasta massimõrv genotsiidiks

¹⁵ Viktor Ivanovitš Iljuhhin (snd 1949. a) – NSVLi aegadel ja kuni 1993. aastani kõrge prokuratuuriametnik, alates 1993. aastast pidev duumasaadik, Vene Föderatsiooni Kommunistliku Partei fraktsiooni liige. Riigiduumaa julgeolekukomisjoni kauaaegne esimees või aseesimees. Seotud sõjalis-tööstusliku lobitööga. Tuntud oma antisemitistlike vaadete poolest.

¹⁶ Juli Aleksandrovitš Kvitsinski (snd 1936. a) – kogenud nõukogude diplomaat, NSVLi välisministri asetäitja 1990–1991, osales desarmeerimisläbirääkimistes USAga ja läbirääkimistes Saksamaa ühendamise üle. 1991. aastal toetas Janajevi kommunistlikku putši. VF suursaadik Norras 1997–2003. Riigiduumaa saadik alates 2003. aastast Vene Föderatsiooni Kommunistliku Partei ridades, välisasjade komisjoni aseesimees.

¹⁷ Andrei Nikolajevitš Saveljev (snd 1962. a) – Dmitri Rogozini (praegune VF suursaadik NATO juures) natsionalistlike parteide liige, duumasaadik alates 2003. aastast Rodina ridades. SRÜ asjade komisjoni aseesimees.

¹⁸ Vaata lähemalt: A. Wilk „Venemaa ajalookampania”. – Tydzień na Wschodzie 7(385), 17. veebruar 2005, Idauuringute keskus.

(vaatamata sellele, et sama kategooria süüdistuse sõnastasid NSVLi prokurörid samas asjas Saksamaa suhtes Nürnbergi protsessi ajal) ning otsustasid 183st toimikust salastada 116. Pressikonverentsil vähendati sõjaväeprokuratuuri juhi Aleksandr Savenkovi nimetatud mõrvatud ja Nõukogude Liitu interneeritud Poola ohvitseride arvu mitu korda. Kõige teatraalsem oli aga massimõrva eest vastutavate isikute nimede varjamine nende surma ettekäandel. Juurdluse lõpetamise otsuse põhjendust varjati samuti. Peamised Vene uudisteagentuurid (Interfaks, RIA Novosti) ja vähesed pealkirjad ajakirjanduses suhtusid sõjaväeprokuratuuri otsust kommenteerides (nt Strana.ru) sellesse täieliku mõistmisega. Kriitikaga esinesid avalikule arvamusele marginaalset mõju avaldavad sõltumatud ajalehed (peamiselt võrguväljaanded), formaalseid vastuväiteid esitasid aga Memoriali ajaloolased Moskvast. Venemaa sõjaväeprokuratuuri kõnealune otsus sai Rahva Mälu Instituudi poolse erijuurdluse algatamise ajendiks, mis omakorda provotseeris propagandakampaania ja Katõni-vastasuse tugevnemist.

Alates 2005. aasta algusest hakkasid Venemaa massiteabevahendid üha enam tähelepanu pühendama diskussioonile Molotovi-Ribbentropi pakti tähenduse üle, mis oli vahelduva tempoga väldanud alates 2004. aasta augusti lõpust. Ajalookampaania selle teema laiendamine oli kahtlemata põhjustatud toonase presidendi Vladimir Putini 22. veebruari 2005. aasta ütlusest Slovaki meediale, mis eelnes Venemaa-USA tippkohtumisele Bratislavas. Venemaa juht, kellelt muu hulgas küsiti arvamust Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelise 23. augusti 1939. aasta kokkuleppe kohta, lausus: „Mingem tagasi 1938. aasta septembrisündmuste juurde, mil Münchenis kirjutati alla üldtuntud kokkuleppe natsistliku Saksamaa ja Lääne-Euroopa riikide vahel, mida hiljem on kutsutud Münchени nimekirjaks. (...) Nõukogude Liidu ja Saksamaa vaheline dokument allkirjastati palju madalamal tasemel – nimelt välisministrite tasemel – aasta pärast, vastuseks (...) Münchени nimekirjale. (...) Oma huvide kaitsmiseks ja oma julgeoleku tagamiseks läänepiiril otsustas Nõukogude Liit kirjutada Saksamaaga alla Molotovi-Ribbentropi pakti.” 1938. aasta Münchени kokkuleppe muutus sealtpeale pidevalt Vene meedias vastuteemaks Stalini ja Hitleri liidule aastatel 1939–1941.

Vene riigi osalemise näiteks 2004–2005. aasta ajalookampaanias oli samuti Vene Föderatsiooni Välisministeeriumi 12. veebruari 2005. aasta avaldus, milles 1945. aasta Jalta konverentsi kriitika tunnistati „ajaloo ümberkirjutamise” katseks ning Varssavi-poolseks

„patuks” tõiga tõttu, et Krimmi kogunenud kolme suurriigi juhid panid väidetavalt aluse „tugevale, demokraatlikule ja sõltumatule” Poolale.

Koos poliitilise kriisi kasvuga Ukrainas ning Poola märgatava rolliga selle lahendamisel hakkas Venemaa meedias kasvama ühelt poolt Poola-Ukraina konfliktide ja teiselt poolt idaslaavi rahvaste partnerlustavade ajaloole pühendatud materjalide arv. Venemaa selle propagandakampaania tipphetk oli Vladimir Putini esinemine 9. mai 2005. aasta pidustuste ajal Moskvas, kus toonane president puudutas muu hulgas SRÜ riikide „ajaloolist sugulust”, millele on väidetavalt pannud aluse ühine võitlus natsismiga, ning SRÜ riikide rahvarõivastes muusikakollektiivi esinemine Punasel väljakul¹⁹.

Ühtekokku ilmus 2004. aasta suvel Venemaa kirjutavas ja elektroonilises pressis umbes 40 ajalooteemalist artiklit, septembris 20, oktoobris ligikaudu 30, novembris ja detsembris umbes 40 (jutt on internetis kättesaadavatest publikatsioonidest, millele tuleks lisada erialases ja kohalikus ajakirjanduses ilmunud materjalid)²⁰. Arvukad ja poolakate jaoks eriti solvavad kirjutised ilmusid Juri Muhhini, tuntuima vene vahendaja sulest Katõni massimõrva küsimuses. Televisioonimaterjalide – paradokumentaalfilmide, reportaažide ja teadaannete hulka infoväljaannetes – on raske kindlaks määrata.

Venemaa 2004–2005. aasta ajalookampaania eesmärk oli Punaarmee 1944–1945. aasta pealetungi vabastava iseloomu ümberlükkamise katsete ja NSVLile Teise maailmasõja puhkemise eest kaasvastutuse veeretamise katsete tõrjumine, NKVD süü küsimärgi alla seadmine Poola ohvitseride massilise tapmise eest 1940. aastal ning Poola sõjategevuse tähtsuse vähendamine aastatel 1939–1945. Oranž revolutsioon ajendas selle kampaania eriliini arengut idaslaavi vendluse teema näol, mis vastandus Poola imperialistlikule traditsioonile idas. Kampaaniat tiivustasid Venemaa eriteenistused, aktiivselt osalesid selles aga riigi võimuesindajad eesotsas president V. Putiniga.

¹⁹ J. Rogoža „Võidupüha Moskvas: Venemaa selle maailma vägevate hulgas”. – Tydzień na Wschodzie 18(396), 12. mai 2005, Idauuringute keskus.

²⁰ „Poola-vastane kampaania ...”, lk 4.

5. VENEMAA AJALOOPROPAGANDA INSTITUTIONAALNE JA ÕIGUSLIK MÕÕDE

Erilist muret teeb fakt, et kirjeldatud meediakampaania on leidnud kajastamist institutsionaalsetes ja õiguslikes otsustes, mis kinnistavad pressipublikatsioonide ja ametlike avalduste mõjud välkkiirelt venelaste ühiskondlikku teadvusse. Esmajärjekorras tuleks siinkohal nimetada 4. novembri kehtestamist rahvusliku ühtsuse päevaks presidendi 12. detsembri 2004. aasta dekreediga alusel. See püha seondub Poola Kremli garnisoni kapituleerumisega vürst Dmitri Požarski ja kaupmees Kuzma Minini ühendvägede ees 1612. aastal. Asjaolu, et Poola (ja muud välismaised) väed olid osalised Venemaa kodusõjas, nende Moskva laagris aga oli Romanovite suguvõsa liikmeid, kelle esindaja Mihhail Fjodorovitš istus peagi troonile, lõpetades nn segaduste aja²¹, jäi püha idee autoritel ja propageerijatel kahe silma vahele. Nad keskendusid Venemaa aadelkonna, väikekodanlaste ja talupoegade ühendamise aspektile välisohu vastu, mis on mõistetav Venemaal alates NSVLi ja kommunismi lagunemisest väldanud riikliku ideekriisi, detsentraliseerimise ja varalise kihistumise kontekstis.

Tuleb hinnata tõsiasja, et Vladimir Putini otsus uue püha kehtestamise kohta tühistas 7. novembri – 1917. aasta Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva – riikliku tähistamise tähenduse. Boriss Jeltsin, tõi küll, muutis selle tähtpäeva laadi, kehtestades rahvusliku üksmeele ja leppimise päeva, ent venelaste üldteadvusesse jäi 7. november bolševike riigipöörde aastapäevana. Venemaal ei tauni riik siiski süstemaatiliselt kommunistlikku traditsiooni, mille parimaks tõendiks on Vladimir Lenini mausoleumi püsimine Punasel väljakul ja NSVLi loojate mälestusmärgid Vene Föderatsiooni enamike piirkonnakeskuste pealinnades. Adolf Hitleriga 1939. aasta liidu sõlmimise otsuse visa kaitsmine ning müüdi levitamine Punaarmee läände tungimise vabastava iseloomu kohta 1945. aastal tekitab olukorra, kus Jossif Stalin hõivab rahvahääletustes järjekindlalt esikoha kui 20. sajandi populaarseim Vene poliitik.

Ei ole kahtlust, et uuele rahvuspühale sobivat kuupäeva otsivad ametnikud kaalusid 7. novembrile võimalikult lähedasi kuupäevi, kuna peaaegu 90 aastat väldanud traditsioon on harjutanud venelasi mõttega, et puhkepäevad langevad just sellele ajale. Ei ole välistatud, et kui näiteks Berezina lahing (25.–29. november 1812) oleks toimunud mõni nädal varem,

²¹ I. Karatsuba jt „Võbiraja svoju istoriju”. Moskva 2006, lk 140–141.

tähistaksid venelased igal aastal riiklikul tasandil võitu Napoleoni üle. Lõpuks ei ole poolakad nüüdisaegsete venelaste jaoks mingi lähtepunkt. Kõige paremini annab sellest tunnistust tõik, et esmakordselt 2005. aastal tähistatud rahvusliku ühtsuse päevast kujunes juba järgmisel aastal Vene šovinistide ja neonatside püha, kes kandsid oma rongkäikudel Lõuna-Kaukaasia ja Kesk-Aasia immigrantide vastaseid loosungeid²². Seega, kui otsus 4. novembri tähistamise kohta oleks olnud erandjuht Poola kasutamise kohta näitena Venemaa ajaloo-propagandast, võiks seda käsitada Poola-vastasest suhtumisest lahusolevana. Rzeczpospolita vastu suunatud Vene riigi ja ajakirjanduse arvukate ning samaaegsete ettevõtmiste tulemusena on venelased poolakate vastu aga meelestatud kui stereotüüpsete okupantide ja õigeusu vaenlaste vastu.

27. mail 2005 võttis Riigiduum ühehäälselt vastu „fašismi rehabiliteerimise ja ajaloo ümbervaatamise” katseid hukka mõistva resolutsiooni. Moodustati komisjon, mille ülesandeks on inimõiguste järgimise uurimine maailmas – eriti Lätis, Ukrainas ja Gruusias. Debati käigus süüdistasid duumasaadikud Poola, Balti riikide ja USA parlamenti ajaloo moonutamises. Duma resolutsioon oli reaktsioon läänes vältavale diskussioonile NSVLi kaasvastutusest Teise maailmasõja puhkemise eest seoses Teise maailmasõja lõppemise ümmarguse aastapäevaga. Sõna võtsid muu hulgas USA Kongress ja Euroopa Parlament. Viimane rõhutas oma 26. mai 2005. aasta resolutsioonis ELi–Venemaa suhete teemal vajadust, et Moskva tunnistaks Balti riikide ja teiste NSVLi okupeeritud riikide rahvaste kannatusi.

Venemaa ajaloo-propaganda institutsionaalse tegevuse hulka tuleb arvata ka Vene Föderatsiooni Haridusministeeriumi välja töötatud uute kooliõpikute kavandid. 2007. aasta detsembris kinnitas ministeerium Aleksandr Filippovi toimetatud 1945–2007. aasta Venemaa ajaloo õpiku katseliseks kasutamiseks riigi mitmes regioonis. Õpikus antakse stalinismile positiivne hinnang ning ülistatakse Vladimir Putini valitsuste ebademokraatlikku kontseptsiooni. 2008. aasta augustis esitles ministeerium õpetajatele sama autori 1900–1945. aasta Venemaa ajaloo õpiku juhendit. Need õpikud kutsusid Venemaal ja ka väljaspool esile kriitikalaine, muu hulgas seetõttu, et Katõni massimõrv oli sõnastatud õigustusena punaarmeele saatusel Poola vangilaagrites 1920. aastal ja stalinlikule etnilisele puhastusele²³.

²² „Rahvusliku ühtsuse päev kui Vene natsionalistide püha”. – Tydzień na Wschodzie 37(458), 9. november 2006, Idauuringute keskus.

²³ Juhendi tervikversioon on kättesaadav kirjastuse Prosveštšeniye veebilehel <http://prosv.ru/>.

8. mail 2009 moodustas president D. Medvedjev Venemaa huvide kahjuks ajaloo võltsimise vastu tegutsemise komisjoni. Presidendi administratsiooni juhi Sergei Narõskini juhtimisel tegutseva 28-liikmelise komisjoni koosseisu kuuluvad kaitseministeeriumi, föderaalse julgeolekuteenistuse, Riigiduum, Venemaa Teaduste Akademia ja valitsusväliste organisatsioonide esindajad ning ajakirjanikud. Komisjonis on esindatud ka konservatiivsed (nt Natalja Narotšnikskaja) ja demokraatlikud (Natalja Lebedeva, Nikolai Svanidze) ringkonnad. Nagu presidendi dekreedis on sätestatud, peab komisjon „koguma ja analüüsima teavet ajalooliste faktide ja sündmuste võltsimise kohta, mille eesmärk on Vene Föderatsiooni rahvusvahelise maine kahjustamine”. Komisjon hakkab koostama presidendile näiteks aruandeid tuvastatud ajaloo võltsimise juhtude kohta ning soovutama võimalikke vastumeetmeid. Oma tegevuses peab komisjon pöörama erilist tähelepanu ajalooteemaliste publikatsioonide „negatiivsete tagajärgede neutraliseerimisele”, eriti nendele, mis ilmuvad teistes riikides. Presidendikomisjoni tegevuse tõhusus peab tagama dekreedis sätestatud õiguse pöörduda kõigi riigivõimuorganite poole komisjoni tööks vajalike materjalide saamiseks.

Opositsioonipoliitiku Vladimir Rõžkovi arvates seondub president Medvedjevi dekreet 1. septembrile 2009 langeva Teise maailmasõja puhkemise 70. aastapäevaga. Komisjon oli vaja moodustada selleks, et „sulgeda nende suud, kes tahtsid kirjutada stalinliku režiimi kuritegudest. Ettekäändeks oli, et inimestel on tarvis teada tõde, kuid just tõde tahetakse neile keelata”.

Komisjoni moodustamine langes kokku Venemaa Riigiduum saadikuterühma seadusandliku algatusega, kes esitasid VF karistusseadustiku uuendamise eelnõu, milles nähti ette vastutus NSVLi rolli vähendamise eest võidu saavutamisel Saksamaa üle Teises maailmasõjas. Muudatuseelnõu sätted näevad ajaloolise tõe eitamise ja „natsismi rehabiliteerimise” eest ette 3–5 aasta pikkuse vabadusekaotuse ja suure trahvi mitte ainult Venemaa, vaid ka muude riikide kodanikele. Saadikud soovisid samuti kehtestada sanktsioonide rakendamise võimaluse diplomaatiliste suhete katkestamise näol riikidega, mille riiklikud institutsioonid tunnistatakse ajalugu võltsivateks²⁴.

12. mail 2009 kinnitas president D. Medvedjev „Vene Föderatsiooni rahvusliku julgeoleku strateegia aastani 2020”. Venemaa rolli ja koha ümbervaatumise katsed arvati selles Venemaa rahvusliku julgeoleku ohtude hulka.

²⁴ Vt muu hulgas A. Smarina, R. Tsvetkova „Patriotizm po ukazu”. – Nezavissimaja Gazeta, 22. mai 2009.

Rahvusliku ühtsuse päeva kehtestamine, õpikute muutmise ettepanekud ja Venemaa huvide kahjuks ajaloo võltsimise vastu tegutsemise komisjoni moodustamine presidendi poolt on Venemaa ajaloo-propaganda institutsionaalsuse ilming. Riigiduuma saadikute algatused Venemaal kehtiva õiguse karmistamiseks võivad lõppeda repressioonivahendi loomisega ajaloolaste ja publitsistide suhtes, kelle tööd on vastuolus ametliku ajalootõlgendusega. Selles osas on oodata edasisi organisatsioonilisi ja õiguslikke lahendusi.

6. VENE VÕIMUDE REPRESSIOONID SÕLTUMATUTE UURIMISKESKUSTE SUHTES

Vene võimude repressiivset tegevust sõltumatute uurimiskeskuste suhtes oli märgata juba 2008. ja 2009. aasta vahetusel. Just siis teostas miilits Venemaa peaprokuratuuri käsul mitu läbiotsimist ühenduse Memorial Peterburi filiaali asukohas, konfiskeerides NSVLi represseeritute seotud arhiive, tunnistajate ütlusi ja fotomaterjale. 2009. aasta algul kasvas võimude huvi Venemaa kirjastuste vastu, eriti nende vastu, mis spetsialiseerusid ajalootemaatikale.

Surve alla sattus näiteks kirjastus Attikus, loobudes 2009. aasta märtsi algul briti ajaloolase Orlando Figesi raamatu „Sosinad. Elu Stalini Venemaal” trükis avaldamisest. Figesi teos on koostöös Memoriali ajaloolastega läbi viidud laiaulatuslike uuringute tulemus. Raamatust sai läänes bestseller.

30. juunil 2009. aastal suleti Venemaa siseministeeriumi otsusega internetiportaali hrono.info. Seda hindasid ajaloolased mitte ainult Venemaal, vaid ka kogu maailmas. Seal leidis seni teadmata või raskesti kättesaadavaid biograafilisi ja algmaterjale ning esitleti ajaloouringute värskemaid tulemusi. Portaali mängis Venemaal erilist rolli seetõttu, et selle lehekülgedel avaldati hulgaliselt sõltumatute vene ajaloolaste töid, kellel puudusid muud avaldamisvõimalused.

Otsus portaali sulgemise kohta pidi olema seotud lõigu avaldamisega Adolf Hitleri teosest „Mein Kampf”. Portaali asutaja ja juhi Vjatšeslav Rumjantsevi sõnul oli see vaid ettekääne – lõike „Mein Kampfist” oli ilmunud paljudes teisteski Venemaa portaalides, hrono.info vaid arutas seda laiapõhjaliselt. Portaali tegelik sulgemispõhjus pidi

V. Rumjantsevi sõnul olema artikkel, mis kritiseeris Sankt-Peterburi kubeneri Valentina Matvijenko otsust Teise maailmasõja ajal Leningradi blokaadi üle elanud linnaelanike toetuste vähendamise kohta. Kriitiline artikkel herno.info lehekülgedel diskrediteeris Kremli poliitika olulist elementi ehk riigi hoolitsust Suure Isamaasõja kangelaste eest, see on aga Venemaa uues ajaloopoliitikas kesksel kohal.

2009. aastal hakkasid Vene võimud rakendama repressioone sõltumatute ajaloolaste suhtes. Selline tegevus puudutas maailmas Stalini repressioonide uurimise poolest tuntud ühendust Memorial ja dünaamiliselt arenevat, ajalootemaatikale spetsialiseerunud portaali hrono.info. Riigi administratsioon avaldab ka mitteametlikku survet kirjastustele, nagu juhtus Attikuse ja selle plaanidega avaldada trükis Stalini ajale pühendatud Orlando Figesi raamat. Kõik osundab sellele, et sedalaadi tegevus hakkab tulevikus korduma.

7. FILM VENEMAA AJALOOPROPAGANDA TEENISTUSES

V. Putini presidentuuri ajal muutus kino ja mängufilm laiemalt Venemaa ajaloopropaganda oluliseks tööriistaks. Filmikunst avaldab eriti mõju noorema põlvkonna venelastele, kel nõukogude aja suhtes sümpaatia puudub, ent kes otsivad siiski ajaloolist samasust. Vene võimud hakkasid propageerima ja toetama igasugust nn patriootilise kino tootmist. Filmijutustuse mälestuslikkus ja pateetilisus muutusid prioriteediks ajaloolise tõe ees. Vene filmiloojad, kel oli otsene Kremli patronaaž, hakkasid üha sagedamini tõstatama minevikuteemasid. Sellise tegevuse viljaks olid ajaloolised superlinateosed. Vene patriootilise kino põhimõtte oli mitte üksnes aidata luua praeguste venelaste ajalooteadvust, vaid muutuda ka Venemaa doktriini oluliseks tööriistaks, eriti kahepoolsete riikidevaheliste suhete loomisel.

a) „Smerš” – režissöör Zinovi Roizman (2007)

Antud nähtust näitlikustab neljaosaline teleseriaal „Smerš”²⁵ – Moskva filmistuudio Favoritfilm ja Valgevene Belorusfilmi koostöö vili, mille režissöör on Vene kinematograaf Zinovi Roizman. Linastus Valgevene riigiteleviisioonis 2008. aasta jaanuaris, seejärel

²⁵ *Smerš* (vene k *smiert' špionam*, surm spioonidele, Glavnoje Upravlenije Kontrazvedki Smerš Narodnogo Komissariata Oboronõ) – NSV Liidus aastatel 1943–1946 tegutsenud sõjaväe vastuluure. Tekkis NKVD eriosakondade reorganiseerimise raames. Väljus NKVD kontrolli alt ja allutati vahetult riikliku julgeoleku komitee juhile.

Venemaa televisioonis. Film on jutustus kolmest nõukogude vastuluure ohvitserist, kes 1945. aasta novembrikuus naasevad rindelt Grodno oblastisse, et elada seal NSV Liidu kodaniku rahulikku elu. Neid häirib kohaliku elanikkonda terroriseeriv „Armia Krajowa bande”, mille eesotsas on Józef – filmiajaloo negatiivne kangelane, „fanaatiline poolakas”, kes ei kohku tagasi süütute naiste ja laste vere valamise ees.

„Smerš” kujutab „Poola bande”, kes üritab taastada Poola sõjajärgset piiri, ja kohaliku elanikkonna vahelist konflikti, kes soovivad rahulikult elada, milles neid toetab nõukogude võim. Filmis ei mainita nõukogude võimu ja julgeolekuaparaadi Grodnosse ilmumise laadi ja asjaolusid. Režissöör põikleb osavalt kõrvale ka nende maade sõjajärgse kuuluvuse teemast.

b) „1612” – režissöör Vladimir Hotinenko (2007)

Veel üks kaasaegse Venemaa patriootilise kino näide on „1612”, mille režissöör on Vladimir Hotinenko – juhtiva vene režissööri, V. Putinile toetust avaldava Nikita Mihhalkovi assistent. Filmi esilinastus oli 4. novembril 2007. Otsus filmi väntamise kohta oli kahtlemata seotud 2004. aastal kehtestatud rahvusliku ühtsuse päeva mitteühese vastuvõtuga. Hiiglasuure haardega teostatud filmi rahastas suures osas Kremli suhtes lojaalsena tuntud oligarh Viktor Vekselberg²⁶. „1612” räägib nn segaduste ajast ehk keskvoimu sügava kriisi aegadest Venemaal XVI ja XVII sajandi vahetusel. Filmi läbiv teema on poolakate minemaajamine Kremlist vene kaitseväge poolt. Poola vägede eesotsas seisvat hetmanit (osas Michał Żebrowski) on režissöör kujutanud negatiivse karakterina, tsaari seaduslike järeltulijate mõrvari ja vene vürstinna Ksenja Godunovi röövijana, kes üritab haarata Venemaa trooni. Poola hetmanit samastatakse filmis võimuahnusega rikutud ja mitte ühegi kuritöö ees tagasi kohkuva inimesega. Poola-vastased rõhuasetused on filmis delikaatselt laiali laotatud, mis muudab tervikpildi usutavaks. Ei ole ka juhuslik, et Venemaa probleemide allikana on filmi autorid viidanud võimu nõrkusele. Sellest seisukohast lähtudes tunnistasid mitmed kriitikud filmi uue Venemaa artistlikuks manifestiks ja president V. Putini suurriikliku kontseptsiooni ideoloogiliseks täiteaineks.

²⁶ Viktor Vekselberg (sünd 1957. a) – Vene ärimees. Oma esimese raha teenis arvutiäriaga 1980-ndatel. 1990-ndate algul investeeris Venemaa alumiiniumi- ja boksidiühendustesse. 1996. aastal lõi Sual Holdingu, mis müüb aastas tooret 1 miljardi USA dollari eest. Tjumeni Naftakompanii (TNK), mis platseerub Venemaa naftakontsernide edetabelis ammutamise poolest esimese kolme hulka, aktsionär ja juhatuse esimees. Ajakiri Forbes hindas Vekselbergi varandust 2009. aastal 1,8 miljardile USA dollarile (2006. aastal – 10 miljardile USA dollarile).

c) „Tarass Bulba” – režissöör Vladimir Bortko (2009)

Veel üks ajalooline superfilm on Nikolai Gogoli romaani „Tarass Bulba” ekraniseering. Filmi teostus usaldati Vladimir Bortkole, kes on avalikult soojades suhetes Putini-meelse erakonnaga Ühtne Venemaa. Filmi tootmist alustati 2007. aastal ning selle eelarve oli tohutu, millesse andsid oma panuse Vene Föderatsiooni Kultuuriministeerium ja Kremlile lähedalseisvad oligarhid. Režissöör on öelnud, et film jutustab „ühe rahva ajaloost, mille juured on Kiievi-Venes”, rõhutades, et „ei ole olemas kahte erinevat rahvast, vaid üksainus rahvas, ainult osa sellest elab praegu teises riigis”²⁷. Film linastus nii Venemaal kui ka Ukrainas.

„Tarass Bulba” on lugu kasakate atamanist, kes algatab ülestõusu Sitšis ja liigub Poola vastu. Sõjamotiivide kõrval on kujutatud hukutava armastuse lugu, mis viib lõpuks reetmiseni. Peakangelase poeg Andri armub kaunisse, kuid auahnesse poolatari ja paneb tema keelitamisel toime reetmise. Filmi süžee keskendub kasakatele kui ukrainlaste otsestele eellastele. Filmi sõnumiks on rahva koondamine valitseja ümber ühise heaolu nimel. Peale põhimotiivi mängib tähtsat rolli ajalooline taust. Sellest aspektist on Poolat näidatud negatiivses valguses: pettis kasakate lootusi, osutus ebausaldusväärseks liidu sõlmimisel. Jälgides Poola aristokraadi, kellesse Andri armub, tegelaskuju filmis, võib arvata, et just Poola on rahvusliku reetmise allikas. Nii nagu „1612” puhulgi, on ka „Tarass Bulba” allutatud Venemaal valitseva sisemise ja rahvusvahelise rühma jooksvatele huvidele.

d) „Luuraja õnn” – režissöör Aleksandr Ivankin, Stanislav Dovžikov (2009)

10. veebruaril 2009 andis Venemaa riigitelevisiooni Esimene Kanal (endine ORT) eetrise dokumentaalmängufilmi „Luuraja õnn”. Film pidi olema esimene kümnest osast, mis jutustab „legendaarsetest” vene ja nõukogude luurajatest. Nimetatud seeria valmistati ette seoses 2010. aastale langeva nõukogude luure 90. aastapäevaga. Film vändati koostöös välisluureteenistusega (SVR). Filmi režii usaldati Aleksandr Ivankinile ja Stanislav Dovžikovile.

Filmi süžee räägib NKVD erioperatsioonist, mis pidi toimuma 1945. aasta jaanuaris Poola lõunaosas. Filmi peakangelane on Aleksei Botjan, NKVD diversant Poola aladel, pärast

²⁷ Intervjuu V. Bortkoga. – Rzeczpospolita, 31. märts 2009.

sõda aga kangelaslik nõukogude luureagent²⁸. Ta pidi nurjama sakslaste plaanid õhkida sillad Dunajeci jõel, tamm Rożnówis ja Krakówi vanalinn. Ühtlasi pidid nõukogude luurajad mitte ainult päästma tuhandeid Podkarpacie linna- ja külaelanikke, vaid ka Krakówi – poolakate uhkuse.

Tegelikkuses tuli Aleksei Botjan ilmale 1919. aastal Vilniuse lähistel Czertowicas Aleksander Bocianina. 1939. aastal langes ta Poola vägede allohvitserina nõukogude vägede kätte vang. Ta lasti vabaks ning värvati seejärel NKVD poolt. 1944. aasta sügisest 1945. aasta kevadeni tegutses ta Lõuna-Poolas nõukogude armee vastuluure Aljoša ohvitserina, tegeledes muu hulgas Armia Krajowa struktuuride täpsustamisega. On huvipakkuv, et 2007. aasta maikuus andis V. Putin A. Botjanile Vene Föderatsiooni kangelase aunimetuse „vapruste ja kangelaslikkuse eest Krakówi vabastamise operatsiooni ajal”²⁹. Dr Maciej Korkuć Rahva Mälu Instituudi Krakówi filiaalil nimetas filmi „osaks laiemast strateegiast näidata nõukogude eriteenistuste panust Euroopa vabastamises ajal, mil leedulased, poolakad ja paljud teised rahvad nõuavad vastutuse võtmist kommunismi ja nõukogude kuritegude eest”³⁰.

„1612”, „Tarass Bulba”, „Smerš” ja „Luuraja õnn” loovad ühemõõtmelise minevikukujutise, mis põhineb ajalooliste faktidega manipuleerimisel või fiktsioonil. Seda tüüpi filmid peavad täiendama teadmisi ajaloost, praktikas aga võivad avaldada suurimat mõju Venemaa kodanike teadvusele. Just filmide abil demonstreeritakse „ohvrite” ja „timukate” ajaloolisi rolle täiesti tõekaugel viisil ning värskemaid teadusuuringuid ignoreerides. Vene ajaloolistel filmidel on riiklike institutsioonide ja võimude soosingut taotleivate oligarhide rahaline toetus.

8. TEINE VENEMAA AJALOOKAMPAANIA: 2009

2005. aasta mai ja 2009. aasta suve vahele jääval ajavahemikul piirdus Venemaa ajaloo-propaganda üksikjuhtumitega, kaotades kampaania iseloomu. Peale eespool kirjeldatud tegevuste institutsioonilises ja õiguslikus sfääris tasub perioodil 2005–2009 vaadelda presidendi V. Putini visiiti Ungarisse ja Tšehhi Vabariiki 2006. aasta veebruaris-märtsis ning kahte pressikirjutist: üks Poola suhetest idanaabritega ning teine Katõni massimõrvast. Need

²⁸ J. Prus „Kas NKVD agent päästis Krakówi?”. – Rzeczpospolita, 9. veebruar 2009.

²⁹ „Kas Kreml mängib ajaloo?” (ga, PAP). – Gazeta Wyborcza, 11. veebruar 2009.

³⁰ PAPI telegramm, 11. veebruar 2009.

annavad edasi Venemaa ajaloo-propaganda olulisimad jooned ning tõestavad, et 2004–2005. aasta ja 2009. aasta kampaaniate sisu ei ole muutunud, tuginedes stalinlikule historiograafiale.

Ajavahemikus 28. veebruarist 2. märtsini 2006 tegi VF president visiidid Budapesti ja Praha. Kõnelused Ungari ja Tšehhimaaga olid keskendunud energiaküsimustele³¹. Lootes kokkulepetele jõudmisele Venemaa huvide jaoks strateegilises sfääris, tegi Venemaa juht ajaloo valdkonnas mitu žesti. Ta kritiseeris 1956. aasta Ungari ülestõusu ja 1968. aasta Praha kevadsündmuste mahasurumist Varssavi lepingu vägede poolt. Ta tunnistas Venemaa moraalset vastutust nende sündmuste eest. Peale selle kuulutas ta Budapestis välja otsuse Punaarmee välja veetud Sárospatoki raamatukogu kogude tagastamise kohta. Sama aasta 20. oktoobril võttis Venemaa valitsus vastu määruse Ungari ülestõusu 50. aastapäeva puhul, milles kordas sõnu Moskva moraalse vastutuse kohta. Sel moel kasutab Venemaa minevikku nende Kesk-Euroopa riikide valitsuste premeerimiseks, mis reageerivad positiivselt Venemaa ettepanekutele energiasfääris ega tõstata dialoogis Moskvaga ajalooküsimusi.

Riigid, mis talitavad vastupidiselt, ei saa sellistele Venemaa žestidele loota. Selle tõestuseks oli Anatoli Šapovalovi artikkel „Algab IV Rzeczpospolita”, mis ilmus 11. juunil 2006 Venemaa Riigiduumas pressiväljaandes Rossiiskaja Federatsija Segodnja. Selles antud ajalooline tagasivaade Poola tegevuse kohta näitab Poola riiki Euroopa ülesässitajana, megalomaanina, minevikus ja endise hiilguse unistustes elavana, sealjuures naabrite, eriti Venemaa suhtes ebasõbralikult meelestatuna. A. Šapovalov visandas pildi nüüdisaegsest Poolast kui venevastasest foobiast tulvil, tänamatust ja Venemaa heasoovlikkuse ilmingute suhtes ükskõiksest riigist. Määratledes Poola kohta Euroopas tegevuse põhjal, kasutab autor muu hulgas termineid „värdjas”, „ketser” ning asetab Poola õlule vastutuse oma naabrite kõigi hädade eest. Ajakirjaniku sõnul tekitab tõsiasi, et minevikus „laiusid Poola alad Läänemerest Musta mereni, Moskvast aga valitses poolakas”, olukorra, kus Varssavi pretendeerib endiselt piirkonna valitseja tiitlile. Sedalaadi kirjutiste eesmärk on kahtlemata Poola kui ELi ja NATO idapoliitika edendaja ning Ukraina või Valgeneve faktilise või potentsiaalse liitlase diskrediteerimine.

Omaette nähtus Venemaa ajaloo-propagandas aastatel 2005–2009 oli sama autori ja marssali Konstantin Rokossovski lapselapse Ariadna 18. septembril 2007. aastal valitsuse

³¹ Vt täpsemalt: M. Menkiszak „Venemaa aktiveerib poliitikat Kesk-Euroopa riikide suhtes”. – Tydzień na Wschodzie 10(431), 9. märts 2006, Idauuringute keskus.

häälekandjas Rossiiskaja Gazeta ilmunud artikkel „Mälestada vaikuses”. Kommenteerides Andrzej Wajda filmi „Katõn” esilinastust, mis toimus eelmisel päeval Varssavis, seadsid kirjutise autorid *de facto* küsimärgi alla NSV Liidu vastutuse 1940. aasta kuritöö eest, väites, et „mitte kõik selles asjas ei ole selge”, Katõni aastapäeva tähistamine aga, millest võttis osa president Lech Kaczyński, ning Wajda film „mitte üksnes ei too tõde meile lähemale, vaid kaugendavad seda veelgi”.

2009. aasta veebruaris hakkas Venemaa ajaloopropaganda omandama kampaania tunnuseid. Selle teostamine võttis institutsionaalse ja õigusliku kuju, selles osalejad aga kasutasid rafineeritud desinformatsioonitehnikaid. 10. veebruaril 2009 andis Venemaa riigitelevisiooni Esimene Kanal eetrisse eespool nimetatud filmi „Luuraja õnn”, 2009. aasta mai algul kutsus president D. Medvedjev aga korduvalt kokku eespool mainitud Venemaa huvide kahjuks ajaloo võltsimise vastu tegutsemise komisjoni.

Venemaa ajaloopoliitika võimendumine Poola suhtes hakkab seonduma mitme poliitilise ja majandusliku teguriga. Alates 2008. aasta augustist osales Poola Gruusia toetamises viimase konfliktis Venemaaga. 2009. aasta algul intensiivistas Varssavi jõupingutusi sõltumatuse saavutamiseks Venemaa energiatarnetest (leping Katariga vedela maagaasi tarnimiseks). Kremli ajaloorünnaku järgmine oluline eesmärk oli Teise maailmasõja puhkemise 70. aastapäeva pidustustega seotud rahvusvahelise diskussiooni ennetamine. Kremli äratas kartust selle puhkemise põhjuste Poola-poolse tõlgendamise perspektiivi levimine Euroopa foorumitele.

Kremli ajaloorünnak 2009. aasta esimeses pooles erines meetodite ja mõjuvormide poolest. Mitmesuguste ajaloo väljendamise vormide kõrval kasutas Kreml ajaloopropagandas esmakordselt repressiivseid elemente. 2009. aasta juunis suleti portaal hrono.info. Varem oli miilits konfiskeerinud ühenduse Memorial Peterburi filiaali arhiivi.

2009. aasta juuni algul avaldati Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi veebilehel polkovnik Sergei Kovaljovi (Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi Sõjaajaloo Instituut) artikkel pealkirjaga „Väljamõeldised ja Nõukogude Liidu osatähtsuse hindamise võltsimine enne Teist maailmasõda ja selle alguspäevil”. Artikkel on pühendatud Poola vastutusele sõja puhkemise eest 1939. aastal. Autor toob põhiargumendina välja Varssavi keeldumise Kolmanda Reichi „möödukatest nõuetest”: Gdański liitmisest Saksamaaga ning eksterritoriaalse maantee ehitamisest Ida-Preisimaani. S. Kovaljov väidab, et Poola üritas sel

moel tagada endale valitseja staatuse, uskudes irratsionaalselt lääneriikide garantiid. Poola sõjajaelsete võimude nõukogudevastatus pidi tegema Poolast etturi maailma malelual.

Huvitav teemaliin artiklis on nõukogude agressiooni tõlgendamine Poola vastu 17. septembril 1939. S. Kovaljov õigustas seda, väites, et Stalinil ei olnud muud väljapääsu ning ta pidi sõlmima pakti Hitleriga, et lükata edasi sõda Saksamaaga. Autor ei puuduta otseselt NSVLi välisministri Vjatšeslav Molotovi ja Kolmanda Reichi diplomaatiaülema Joachim von Ribbentropi vahel 23. augustil 1939. aastal sõlmitud pakti, mille salaprotokoll nägi ette mõjusfääride jaotamise Kesk-Euroopas. Poola territooriumi hõivamine 1939. aastal oli S. Kovaljovi hinnangul Stalini kaitsestrateegia tagajärg. Oma arutlusi konstateerides pöörab autor tähelepanu sellele, et nii Poola kui ka teised Euroopa väikeriigid kannavad vastutust Moskva, Pariisi ja Londoni jõupingutuste nurjumise eest, mille eesmärk oli vastukaalu loomine Saksamaale.

21. juunil 2009 andis telekanal Rossija oma infomagasiniis „Vesti nedeli” eetrisse Teise maailmasõja puhkemise asjaoludele pühendatud materjali. Saade läks eetrisse Saksamaa ja NSV Liidu vahel 1941. aastal puhkenud sõja 68. aastapäeva eelõhtul ning oli algus Teise maailmasõja puhkemise 70. aastapäevale pühendatud pikemale saatetsüklile. Telekanal teatas, et materjalis on kasutatud lõike filmist „Molotovi-Ribbentropi pakt”, mis pidi eetrisse minema 2009. aasta augusti lõpus. Materjalis püsitati tees, justkui oleks Poola 1930. aastatel kavatsenud koos hitlerliku Saksamaa ja Jaapaniga sõlmida NSV Liidu vastu suunatud poliitilise liidu. Vene telekanali väitel kuulus Poola enne Teise maailmasõja puhkemist Hitleri poliitiliste liitlaste hulka ning kavandas koos temaga rünnakut NSV Liidule. Materjali autorid viitasid Poola ja Saksamaa vahel 1934. aastal sõlmitud leppele, mis nende hinnangul sisaldas Poola ja hitlerliku Saksamaa vahelise sõjalise koostöö klauslit³². Saates väideti muu hulgas, et tänu Molotovi-Ribbentropi paktile õnnestus NSV Liidul tagasi saada poolakate poolt 1920-ndate algul ebaseaduslikult hõivatud alad. Saates jäeti mainimata Saksamaa-Nõukogude Liidu vahelise 23. augusti 1939. aasta leppe salaprotokoll.

Poolat kujutati saates riigina, mis *de facto* osales hitlerliku Saksamaa juhitud territooriumide jagamise poliitikas. Esitatud materjali lõppsõnas võrreldi Poolat Kolmanda

³² Poola-Saksamaa mittekallaletungileping allkirjastati 26. jaanuaril 1934 Berliinis Józef Lipski, Poola Vabariigi suursaadik Saksamaal, ja Konstantin von Neurathi, Kolmanda Reichi diplomaatiaülema, vahel. See dokument ei olnud rahvusvahelise suurusjärgu leping, vaid kahepoolne kavatsuste avaldus. See ei sisaldanud ka sisu laiendavaid salajasi klausleid. Lepingu allkirjastamine viis Poola ja Saksamaa vaheliste suhete normaliseerumiseni aastatel 1934–1939.

Reichiga, näidates teda agressorina, kelle eest NSVL end kaitsma pidi. Provokatiivne oli ka saates sisalduv tees Teise maailmasõja puhkemise kuupäeva kohta. Selleks küsisid saate autorid arvamust NLKP KK endiselt liikmelt Valentin Falinilt, kes seadis 1. septembri 1939 kui Teise maailmasõja alguskuupäeva küsimärgi alla³³. Saate autorite sõnul algas see 22. juunil 1941 Kolmanda Reichi rünnakuga rahumeelselt meelestatud NSV Liidule.

Telekanali Rossija materjalile reageeris Poola Vabariigi Suursaatkond Moskvast, tehes avalduse, milles pöörati muu hulgas tähelepanu Venemaa huvide kahjuks ajaloo võltsimise vastu tegutsemise komisjoni liikme prof N. Narotšnitskaja osavõtule eetrisse antud saates.

2009. aasta suvel toetasid Venemaa propagandakampaaniat lisaks kaks sündmust. 3. juulil 2009 võttis OSCE Parlamentaarne Assamblee vastu Stalini ja Hitleri kuritegusid võrdleva resolutsiooni. See andis Vene võimudele mõista, et Kesk-Euroopa riikide vaatenurk hakkab koguma suuremat rahvusvahelist toetust, mis nõuab olukorra muutmiseks eriliste jõupingutuste rakendamist. Teiseks, 2010. aasta jaanuaris toimuvad Ukrainas presidendivalimised. Ajaloopoliitika on üks valdkondadest, kus nende valimiste peaosalised on rivaalid³⁴.

17. augustil avaldati Vene Föderatsiooni Välisluureteenistuse veebilehel valik dokumente aastatest 1935–1945, mis pidid tõendama, et Molotovi-Robentropi pakt oli põhjendatud katse vältida Saksamaa rünnakut NSV Liidule Balti riikide territooriumilt ning et Stalin hõivas need riigid 1939. aastal kohalike võimude palvel. Seejärel kõneles 20. augustil neist dokumentidest ajalehe Izvestija veergudel SVRi ametnik kindral Lev Sotškov. On iseloomulik, et materjalid, mida reklaamiti äsjaleituna, olid avaldatud juba kolm aastat varem³⁵. Venemaa infoagentuuride eelteabe kohaselt peaks SVR avaldama järjekordse materjalide kogumi, mis on sel korral pühendatud II Rzeczpospolita välispoliitikale 1930. aastatel. Sel moel üritab Vene luureteenistus jätta muljet, nagu peidaksid Poola riigiarhiivid endiselt sõdadevahelist perioodi uurivatele ajaloolastele teadmata saladusi. Samuti ei ole kahtlust, et Vene eriteenistused üritavad provotseerida pinget kahepoolsetes suhetes peaminister V. Putini Gdański-visitide eelõhtul.

³³ Valentin Falin – NSVLi parteitegelane ja diplomaat. NLKP KK sekretär, NLKP välissuhete osakonna juht ning kauaaegne suursaadik Bonnis.

³⁴ M. Menkiszak „Venemaa ajalookampaania”. – Tydzień na Wschodzie 28(103), 26. august 2009, Idauuringute keskus.

³⁵ „Eurasian Secret Services Daily Report”, 23. august 2009.

Veel üks näide Vene riigi sekkumisest praegusesse propagandakampaaniasse on presidendi administratsiooni juhi Sergei Narõškini ja välisministri Sergei Lavrovi artiklid MGIMO ajakirja *Diplomatitšeski Vestnik* 2009. aasta augusti eriväljaandes. Mõlemad süüdistasid muu hulgas Poolat ajaloo võltsimises teesi püstitamisega NSV Liidu kaasvastutuse kohta Teise maailmasõja puhkemise eest. Selles kontekstis tuleb tähelepanu pöörata professor Anatoli Torkunovi, MGIMO rektori osalusele eespool kirjeldatud kampaanias. Juba 2009. aasta maikuus, esinedes Teise maailmasõja puhkemisele pühendatud rahvusvahelisel konverentsil Varssavi kuningalossis, relativiseeris ta Molotovi-Ribbentropi pakti tähendust teesiga Poola ja Saksamaa väidetavate kallaletungiplaanidega NSV Liidule. Eespool nimetatud MGIMO perioodikaväljaande erinumbrist tuleb pidada järjekordseks tõendiks Poola-Vene keeruliste teemade grupi³⁶, mille kaasesimees prof A. Torkunov on, tööde Moskva-poolse instrumentaalse tõlgendamise kohta.

20. augustil 2009 andis Venemaa televisioon eetrisse dokumentaalfilmi „Salaprotokollide saladused”, mis arendas edasi eespool korduvalt kirjeldatud teese Poola rolli kohta Teise maailmasõja puhkemisel. Ühtlasi esitas film, mille konsultant oli FSB kauaaegne pressiesindaja kindral Aleksandr Zdanovitš, Poolale süüdistuse ajaloo manipuleerimises poliitilistel eesmärkidel. Augustikuu teisel poolel hakkas ajakirjanduses suurenema Molotovi-Ribbentropi pakti moonutatult tõlgendavate artiklite arv.

1. septembrile 2009 kavandatud peaministri V. Putini visiiti Gdańskisse tuleb käsitada Venemaa ajaloo-propaganda osana. Moskva üritab jätta muljet, et on avatud dialoogiks Kesk-Euroopa riikidega, kaasa arvatud minevikuküsimustes. Venemaa valitsusjuhi kauaoodatud vastuviit peaminister Donald Tuski Moskva-visitile 8. veebruaril 2008 pehmenab ettekavatsetud või ettekavatsemata moel ka PO-PSLi koalitsiooni suhtumist Vene eriteenistuste ametnike kirjeldatud avaldustesse, mis on seotud Teise maailmasõja puhkemise asjaoludega, sest on loomulik, et Poola valitsus soovib vältida peaminister V. Putini külaskäigu katkestamist ajalooteemalistesse vaidlustesse laskumisega. Sel moel üritab Venemaa suurendada jagunemist Poola poliitilisel areenil, et tõestada seejärel, et teatud

³⁶ Poola-Vene keeruliste teemade grupp – moodustati 2002. aastal president V. Putini Poola-visitide ajal. Pärast kahte koostumist grupi töö seiskus. 2007. aasta detsembris taaslustasid töörühma uuenenud koosseisus Poola Vabariigi ja Vene Föderatsiooni diplomaatiaülemad. Välisministeeriumi ametnikud vahetati välja teadlaste ja ekspertidega. Grupi kaasesimehed on prof Adam Daniel Rotfeld (endine Poola Vabariigi välisminister ja SIPRI kauaaegne direktor) ning prof Anatoli Torkunov (MGIMO rektor, Vene Föderatsiooni Välisministeeriumi kolleegiumi liige).

poliitikute võimalikud otsustavad reaktsioonid ei ole eraldiseisvad mitte ainult Euroopas, vaid ka Poolas.

2009. aastal algatas Kreml uue ajalookampaania, mille rünnaku põhiobjektiks sai Poola. Propagandarünnak oli osaliselt reaktsioon Varssavi seisukohale Venemaa invasiooni suhtes Gruusiasse 2008. aasta augustis ning saavutustele Poola energiatarnete diversifikatsioonistrateegia teostamises. Põhitähendus oli siiski Teise maailmasõja puhkemise 70. aastapäeva tähistamisel Gdańskis ning Venemaa püüdlustel rahvusvahelise diskussiooni ennetamiseks NSVLi ja Kolmanda Reichi liidu üle. 2009. aasta kampaanias, nagu ka viis aastat varem, osalesid aktiivselt Vene riigivõimu esindajad.

Välja töötanud: Leszek Pietrzak, DBW; Bartosz Cichocki, DBM

**Rahvusliku julgeoleku büroo ülem
Aleksander Szczygło**